

Quarterly Bulliten of Greater Khorasan

Vol. 15, No. 55, 2024

Received 25 Apr 2023

Accepted 24 May 2024

Published 22 Aug 2024

ISSN (Online): 2717-1671

ISSN (Print): 2251-6131

Research article

Taxation of Tribes and Clans in Qaenat during the Qajar and Pahlavi Periods

Ali Najafzadeh (a)*

a) Assistant Professor, Department of History, University of Birjand, Birjand, Iran

Keywords

tribes, nomads, Qaenat, taxe, Sargaleh, Khanavari

Citation

Najafzadeh, Ali. (2024). Taxes on tribes and nomads in Qaenat during the Qajar and Pahlavi periods. *Journal of Great Khorasan Research*, 15(55), 77-98.

Use your device to scan
and read articles online

Abstract

During the Qajar period, the region of Qainat had various tribes and nomadic groups that played significant military and economic roles. These tribes were not very populous or large, with the only prominent tribe being the Bahluli tribe scattered across a vast area from Nehbandan to Bakhtiar. Like other residents of the region, the tribes of Qainat paid multiple taxes. The amount of these taxes, the method of determination, and collection have not been researched yet. Therefore, in this current study, an attempt has been made to investigate various taxes of the Qainat tribes, their determination methods, and the problems of collecting each of them based on sources and documents from the Astan Quds Razavi Archives, the National Documents Organization, and library studies using a descriptive-analytical method. This research showed that the amount of taxes paid by the Qainat tribes varied according to their population, with the Bahluli tribe paying the most taxes. Some tribes, such as the Bani Asadi, were exempt from paying taxes, and taxes were collected either directly or through intermediaries. In addition to common tax names in other parts of Iran, in Qainat, taxes called Dasteh-Bili and Astkhane-Puli were collected. The most significant issue for the Qainat tribes was drought and plundering by the Baluchis and Afghans, which made them unable to pay taxes and forced them to flee.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2024.407255.1135>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_202583.html

©2024 The author(s). This is an open access article distributed under Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits use, sharing, adaptation, distribution and reproduction in any medium or format, as long as you give appropriate credit to the original author(s) and the source.

* Corresponding Authors: (anajaf@birjand.ac.ir)

Introduction

During the Qajar period, the region of Qainat had multiple tribes, which were significant in terms of population composition. These tribes were divided into three groups based on their racial origin, language, and common ancestry: Arab, Persian, and Baloch. The Arab tribes included Khuzaima, Khaza'i, Shaibani, Zangui, Saeedali, Fallahi, Anani, Buyabadi, Bani Asadi, Nakh'i, Taheri, Salar, Ameri, Ramzani, and Khangari. The Persian-speaking tribes, also known as Tajiks, included Bahouli, Shahriari, Balforush, Delakeh, Ramzani, Eyoubi, Darki, Maqami, Ardoyi, Tozi, Kelaji, and Alouli. The Baloch tribes included Nehatani, Barahui, Barani, Dehmarad, Shibak, Barani, and Sarani. This research aims to demonstrate what kind of taxes were collected from the tribes of Qainat during the Qajar and Pahlavi periods. How were taxes collected from the tribes and nomads of Qainat? What role did taxes from tribes and nomads play in the local government's revenues in Qainat?

Materials and Methods

Since the research topic is historical and the relevant information is collected from documents and sources, the method of gathering information is based on library studies, with most documents coming from the Central Archives of Astan Quds Razavi. After classifying the documents and records in a descriptive-analytical manner, a clear picture of the taxes of the tribes and their problems in the Qainat region is presented.

Discussion and Findings

One of the important sources of income for the government during the Qajar period was the taxation of tribes and nomads. Instead of land, tribes paid taxes on sheep and domestic animals, which were called "badly taxes" in the Qajar era. The most important tax of the tribes in the Qajar period was the "Sargaleh" tax, which was collected from the livestock. Even if a sheep died, sometimes the tax authorities would request the Sargaleh tax; a tradition known as "bone money" in the Qajar era. To

receive this tax, all the sheep had to be counted, a process that was only done with the permission of the state authorities and in the presence of tribal leaders, and the accounts were written down. The Bahouli tribe had a total of 86,254 sheep, of which only 41,561 were subject to taxation. The tribes had good military power and capabilities. Some of them were obligated to provide military services instead of paying land taxes. Others paid a tax called "household tax"; a tax that became common in the Qajar era after the Constitutional Revolution. The tribal leaders would divide the total amount of this tax among the residents. In some regions of the Qajar territories such as Herdang and Nahbandan, the household tax was referred to as "Dasteh-Bili". The Nakhai Khosf tribe was exempt from paying this tax.

The regions of Mohammadabad at the end of the Tounak and Khor between Qajar and Tabas had specific tax laws. Tounak and Tabas paid the "badly tax" and Qajar paid the "land tax". In Shibani, the Zangouli tribe paid taxes to the Tabas governor, and the Nakhai tribe paid taxes to the Qajar governor. This means that one region paid two types of taxes. Some taxpayers, due to unforeseeable difficulties such as drought and livestock raiding, could not afford to pay the taxes, but tax officials still collected taxes from deceased livestock; a tax known as "bone money". The settlement of nomads during the reign of Reza Shah had positive consequences for the tribes, as the tribes that were settled were exempted from paying the Sargaleh tax according to the law. However, this law was abused by corrupt tax officials. Mansouri, a tax official, engaged in bribery by interpreting this law, which led to protests from tribal leaders. Bribery among tax officials was common. However, some of them were severely punished.

The difference in operation was one of the topics related to taxes, and it was not a new tax, but rather the annual increase in taxes that was recorded in tax offices under a column called "difference in operation" to reduce the cost of annual enumeration. According to the balance

of remaining revenues and expenditures, the amount of tax surplus, which was added by the authorities and officials, could be identified. After the establishment of the Constitutional Monarchy, the difference in operation was eliminated. According to English reports, the tax on tribes in Qainat was 1450 Tomans and Dushahi. This figure indicates the economic status of tribes in the Qainat region. The tax was collected from 24 tribes. However, some tribes, like the Bani Asadi, were exempt from paying it for religious reasons. Taxes on tribes in Qainat were either collected directly by tax officials or given to the chiefs of tribes in a fixed amount. The lack of cooperation of tribes with tax officials led the tax administration to delegate it in the form of an excise tax to the village headmen. In this case, only the chiefs of tribes were accountable to the tax officials. The geographical dispersion of tribes was another reason for delegating taxes in the form of an excise tax.

Conclusion

Due to its geographical location, Qainat provided a suitable environment for animal husbandry, but most sparsely populated tribes resided in this area. Tribes that were subject to paying various taxes. Taxes were collected from shepherds for their sheep or cattle. Some tribes, like the Bani Asadi, were exempt from paying it. The tax on livestock was based on counting the herds and sometimes based on the difference in operation, a method that was discontinued after the Constitutional Revolution. The rulers of Qainat generally collected taxes on live animals, but in some areas like Tun and Tabas, taxes were collected based on previous statistics, which were called bone money. The tax on livestock was discontinued with the settlement of tribes, but in some areas such as Darimian, it was abused by tax officials. Household tax was another tax collected from tribal individuals and settled individuals in Qainat, a tax that became customary after the Constitutional Revolution, as with the establishment of military organization and security, there was no need

for tribal military services. In some areas of Qainat, such as Herdang and Nehbandan, household taxes were called batch taxes. The secure way to prevent abuse by officials was to delegate it to the village headmen. This method was only reported for the large Behluli tribe. Due to drought and invasions by Baluch and Afghan tribes, the tribes of Qainat had many difficulties in paying taxes. Some of the tribesmen were unable to pay taxes, and the local government was often their defender against the harsh tax laws.

Acknowledgments

Thanks to the officials of the Astan Quds Razavi Documents Department who provided the necessary documents to the author, and also thanks to Dr. Saeed Aameri for assisting in the translation of the text.

.

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۵، شماره ۵۵، تابستان ۱۴۰۳

ISC | MSRT | ICI

شاپا الکترونیکی: ۱۶۷۱-۲۷۱۷

شاپا چاپی: ۶۱۳۱-۲۲۵۱

مقاله پژوهشی

مالیات طوایف و عشایر قاینات در دوره قاجار و پهلوی

علی نجف‌زاده (الف) *

(الف) استادیار، گروه تاریخ، دانشگاه بیرجند، ایران

چکیده

منطقه قاینات در دوره قاجار دارای طوایف و عشایر متعددی بود که نقش نظامی و اقتصادی قابل‌توجهی داشتند. این طوایف چندان پرجمعیت و بزرگ نبودند و تنها طایفه بهلولی با تیره‌های متعددی در منطقه وسیعی از نهندان تا باخزر پراکنده بود. طوایف قاینات همچون دیگر ساکنان منطقه مالیات‌های متعددی می‌پرداختند. میزان این مالیات‌ها، شیوه تعیین و گردآوری آن‌ها از نکات حائز اهمیت است که تاکنون درباره آن‌ها پژوهشی صورت نگرفته است. بنابراین، در پژوهش حاضر تلاش شده با تکیه بر منابع و اسناد مرکز اسناد آستان قدس رضوی و سازمان اسناد ملی و مطالعه کتابخانه‌ای و روش توصیفی-تحلیلی به پرسش‌هایی درباره انواع مالیات‌های طوایف قاینات، شیوه تعیین آن و مشکلات وصول هر یک از آن‌ها را مورد مطالعه قرار دهد. این پژوهش نشان داد میزان مالیات طوایف قاینات متناسب با جمعیت آن‌ها متفاوت بود و طایفه بهلولی مالیات بیشتری می‌پرداخت. برخی از طوایف نظیر بنی‌اسدی، معاف از پرداخت مالیات بودند و مالیات‌ها به دو شیوه مستقیم و یا مقاطعه جمع‌آوری می‌شد. علاوه بر اسامی رایج در دیگر نقاط ایران، در قاینات مالیات‌هایی به نام دسته‌بیلی و استخوان‌پولی گرفته می‌شد. مهم‌ترین مشکل طوایف قاینات خشکسالی و غارت احشام توسط بلوچ‌ها و افغان‌ها بود که آنان ناتوان از پرداخت مالیات و مجبور به فرار می‌شدند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۰۱

شماره صفحات: ۷۷-۹۸

واژگان کلیدی:

طوایف، عشایر، قاینات، مالیات، سرگله، خانواری

استناد به مقاله:

نجف‌زاده، علی. (۱۴۰۳). مالیات طوایف و عشایر قاینات در دوره قاجار و پهلوی. *پژوهشنامه خراسان بزرگ*. ۱۵ (۵۵)، ۷۷-۹۸.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2024.407255.1135>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_202583.html

Journal of Great Khorasan by Imam Reza International University is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

مقدمه

ایلات و طوایف بخش مهمی از ترکیب جمعیتی ایران را در دوره قاجار تشکیل می‌دادند. جمعیتی که از نظر اقتصاد محلی و نظامی نیز نقش مؤثری ایفاء می‌کردند. از دوره پهلوی تلاش شد با اسکان آن‌ها از این نقش کاسته شود. منطقه قاینات در شرق ایران از دوره قاجار دارای طوایف متعددی بود که اگرچه قابل‌مقایسه با فارس، لرستان و آذربایجان حتی شمال خراسان نبود، اما از لحاظ ترکیب جمعیتی، بخش مهم و قابل‌توجهی را شامل می‌شد. تعدد طوایف یکی از ویژگی‌های بارز منطقه قاینات در دوره قاجار بود که این مسئله در منابع و اسناد این دوره به‌خوبی انعکاس یافته است.

طوایف قاینات بر اساس خاستگاه و منشأ نژادی، زبانی و نیای مشترک به سه گروه عرب، فارس و بلوچ تقسیم می‌شدند. اعراب مهم‌ترین و قدیمی‌ترین گروه مهاجران به قاینات بودند که شامل طوایف خزیمه، خزاعی، شیبانی، زنگویی، صیدعلی، فلاحی، عنانی، بویابادی، بنی‌اسدی، نخعی، طاهری، سالاری، عامری، رضانی و خنجری، فلاحی و عنانی می‌شدند. برخی از آن‌ها همچون خزیمه‌ها، خزاعی‌ها، شیبانی‌ها و زنگوئی‌ها، ریشه در مهاجرت اعراب سده‌های اولیه اسلامی داشتند و برخی همچون فلاحی و عنانی از دوره افشاریه به این منطقه کوچ کردند. برخی از این مهاجران در دوره قاجار هنوز به زبان عربی صحبت می‌کردند و برخی نیز به تدریج در روستاها ساکن شده بودند و بدون اینکه دامدار و عشایر باشند، تنها هویت طایفه‌ای خود را حفظ کرده بودند.

بخش دیگر از طوایف قاینات فارسی‌زبان بودند که تاجیک هم خوانده می‌شدند. این گروه که در مقایسه با اعراب در دوره‌های متأخرتری وارد منطقه شده بودند، هنوز زندگی ایلی و طایفه‌ای و شغل دامداری داشتند. بیشترشان هنوز عشایر بودند و بیلاق و قشلاق می‌کردند و شامل بهلولی،

شهریاری، بال‌فروش، دلاکه، رضانی، ایوبی، درکی، مقیمی، اردوئی، توزی، کلاجی و علولی می‌شدند. گروه سوم طوایف بلوچ‌ها بودند که پس از سفرهای بیلاقی متعدد از سیستان به قاینات، به تدریج به سوی مرکز و شمال قاینات کوچ کردند و در آنجا ساکن شدند. مهم‌ترین آن‌ها نهتانی، براهویی، بارانی، دهمرد، شیبک، بارانی و سارانی بودند. این طوایف از چند صد تا چند ده خانوار بودند و بقایای آن‌ها که بیشترشان در روستاهای مختلف اسکان یافته‌اند، هنوز به‌صورت فامیل شناخته می‌شوند.

طوایف و عشایر در دوره قاجار از چند جهت حائز اهمیت بودند. از یک سو اهمیت نظامی قابل‌توجهی داشتند و در تأمین نیروهای نظامی برای حکومت نقش مؤثری ایفاء می‌کردند (Najafzadeh, 2011: 140). از سوی دیگر اهمیت اقتصادی آن‌ها غیرقابل‌انکار بود و علاوه بر محصولاتی که تولید می‌کردند، میزان درخور توجهی مالیات می‌پرداختند. از این‌رو، گاه بیش از روستاییان و سایر یکجانشینان در محاسبات قدرت منطقه‌ای در نظر گرفته می‌شدند. میزان مالیات طوایف برای مناطقی که طوایف و عشایر زیادی داشت، موردتوجه حکومت محلی قاینات بود. هدف پژوهش حاضر این است که به سؤالات پژوهش به شرح ذیل پاسخ دهد: چه نوع مالیات‌هایی از طوایف و عشایر قاینات در دوره قاجار و پهلوی گرفته می‌شد؟ مالیات طوایف و عشایر قاینات چگونه جمع‌آوری می‌شد؟ مالیات طوایف و عشایر چه جایگاه در درآمدهای حکومت محلی قاینات داشت؟

پیشینه پژوهش

بااینکه مسئله اقتصادی و مالیات دوره قاجار به‌طور عام موردتوجه قرارگرفته و ویلم فلور کتاب مفصل *تاریخ مالی ایران در روزگار صفویان و قاجاریان* را در این زمینه نوشته است و حتی به مالیات عشایر نیز اشاره نموده، اما این مسئله به‌طور خاص برای قاینات موردتوجه قرار نگرفته

است. در پژوهش‌های محلی درباره قاینات نیز این موضوع تاکنون مورد توجه نبوده است. پژوهش‌های مهم که در این زمینه انجام گرفته تنها به معرفی طوایف پرداخته‌اند. مفید شاطری و نجیب‌الله رجبی در طرح پژوهشی *شناخت عشایر خراسان جنوبی و گردآوری دانش بومی آن‌ها* اگرچه بسیاری از طوایف قاینات را معرفی و مورد مطالعه قرار داده‌اند، اما اشاره‌ای به مالیات آن‌ها نکرده‌اند ([Shātri](#), 2011 & [Rajabi](#), 2011). زهرا علیزاده بیرجندی نیز در کتاب *شناخت تاریخی طایفه بهلولی و تعاملات سیاسی آن‌ها در عصر بهلولی* که به‌طور تخصصی راجع به مهم‌ترین طایفه قاینات یعنی بهلولی نوشته شده، اشاره‌ای به مالیات آن‌ها نکرده است، ولی از آنجاکه بخش مهمی از این کتاب بازخوانی سندهای سازمان اسناد ملی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی درباره این طایفه است که در زمینه مالیات در اوایل دوره بهلولی اطلاعات خوبی دارند، در این زمینه در خور توجه است ([Alizadeh Birjandi](#), 2010). در کتاب منتشر نشده *اسناد ایلات و طوایف قاینات و سیستان در دوره قاجار* نوشته علی نجف‌زاده که بر اساس سندهای مرکز اسناد آستان قدس انجام گرفته اشارات زیادی به مالیات طوایف قاینات گردیده و اسناد آن‌ها بازخوانی شده است ([Najafzadeh](#), 2009). این اثر نیز بیشتر بازخوانی اسناد منتشر نشده است و پژوهشی درباره آن‌ها صورت نگرفته است. از این‌رو، پژوهشی دقیق و علمی در این زمینه ضرورت دارد و این مقاله با تکیه بر اسناد خاندان علم در مرکز اسناد آستان قدس رضوی با هدف روشن شدن وضعیت و جایگاه مالیات طوایف و عشایر قاینات در دوره قاجار و برای پاسخ به سؤالات پژوهش انجام گرفته است.

روش پژوهش

از آنجاکه موضوع مورد پژوهش موضوعی تاریخی است و اطلاعات مربوط از منابع جمع‌آوری شده، بنابراین شیوه

گردآوری بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای بوده و بیشتر اسناد را شامل می‌شود. پس از طبقه‌بندی اسناد و مدارک به شیوه توصیفی-تحلیلی فضای روشنی از مالیات طوایف و مشکلات آن در منطقه قاینات ارائه شده است.

انواع مالیات طوایف و عشایر در قاینات

مالیات ایلات و عشایر یکی از منابع مهم درآمد حکومت در دوره قاجار بود. طوایف و گوسفندداران همچون بسیاری دیگر از اهالی مالیات می‌پرداختند. آنان به‌جای زمین، مالیات چارپایان اهلی (مراعی و مواشی) را می‌پرداختند. مالیاتی که در منطقه قاینات مالیات بادی (جابجایی با باد)، گله‌داری، سرگله، سه‌طاق یا استخوان‌پولی خوانده می‌شد، در اصل بر پایه نرخی بود که از هر سر گرفته می‌شد. اگرچه در هر ناحیه و در هر زمان متفاوت بود، اما در قاینات که یک واحد جغرافیایی و اداری محسوب می‌شد، به یک میزان دریافت می‌گردید. در خراسان و قاینات به‌عنوان مقیاسی کوچک‌تر از قلمرو قاجارها این مالیات در خور توجه بود. سرپرستی سایکس به خاطر اقامت چندین ساله در قاینات و مشهد به‌عنوان کنسول انگلیس و کسب اطلاعات فراوان از وضع مالیات گزارش خوبی در این زمینه ارائه داده است. مطابق گزارش او مالیات خراسان در قدیم و حال (۱۳۲۱ق) از اقلام زیر گرفته می‌شد: ۱. مالیات غلات و صیفی‌جات. ۲. مالیات بر کسبه. ۳. مالیات اغنام و احشام. ۴. مالیات سرشماری. ۵. مالیات معادن ([Sykes](#), 1956: 603).

از مالیات‌های مذکور مورد سوم و چهارم (مالیات اغنام، احشام و سرشماری)، از عشایر و طوایف گرفته می‌شد که در اسناد به‌صورت مالیات سرگله و خانواری ذکر شده است. این تقسیم‌بندی مالیات در قاینات واضح و روشن بود و به آن مالیات بادی گفته می‌شد و یک بخش دیگر آن را استخوان‌پولی می‌گفتند که به‌طور مجزا بدان پرداخته می‌شود. اعتصام‌الملک هنگام سفر به قاینات در ۱۲۹۵ق

وقتی به محمدآباد (آخر خاک تون و اول خاک قاین) رسید، به دو نوع مالیات بادی و خاکی اشاره کرد. مالیات بادی عبارت بود از گوسفند و شتر و مالیات خاکی یعنی پول اراضی مزروعی (E'tesam al-Molk, 1972: 258).

مالیات اغنام و احشام از گوسفند، بز، گاو، اسب، شتر و الاغ دریافت می‌شد. گزارش‌های فراوان از دوره قاجار تغییر در مالیات احشام را نشان می‌دهد. سیاحان اروپایی نظیر سرجان ملکم، ژوبر و فریزر گزارش مفصلی از اوایل دوره قاجار ارائه داده‌اند که احتمالاً شامل تمام ایران می‌شده است. باوجود اختلافاتی که در این گزارش‌ها می‌توان مشاهده کرد، در گزارش چارلز عیسوی درباره رسوم گله و حشم نوشته است: «هر گوسفند و بز ۴ شاهی یا ۴ شیلنگ و ۲ پنس (حدود ۸ درصد ارزش پشم و کره‌ای که حاصل می‌شود)، هر رأس مادیان ۱/۵ شاهی یا یک شیلنگ و ۲ پنس، هر رأس مادیان ۵ قران یا ۴ شیلنگ، هر رأس گاومیش ۲/۵ قران یا ۲ شیلنگ، هر رأس الاغ ماده ۱/۵ قران یا ۱ شیلنگ و ۲ پنس، هر نفر شتر (برای حمل و نقل) ۵ قران و ۴ شیلنگ» (Issawi, 1983: 573).

از بین این حیوانات در قاینات مالیات احشام از گوسفند، بز و شتر گرفته می‌شد و اعضای طوایف علاوه بر آن مالیات خانواری نیز می‌پرداختند.

مالیات سرگله

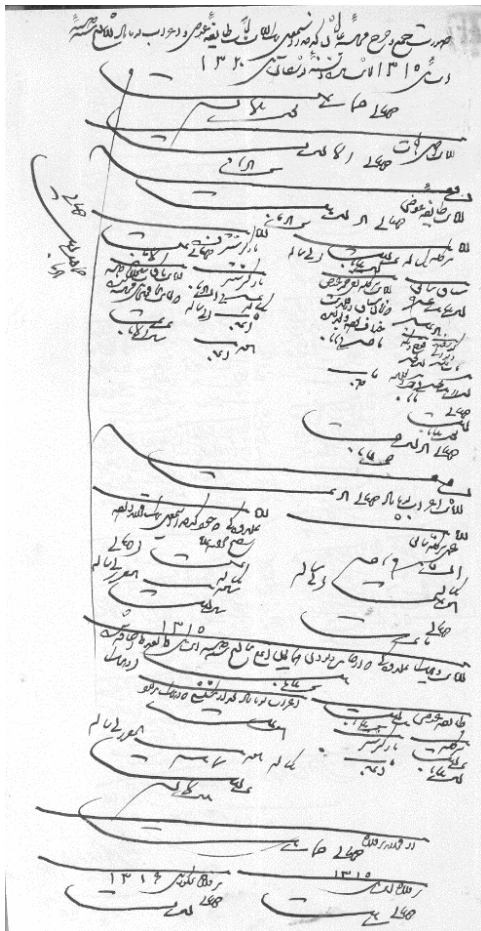
مهم‌ترین مالیات طوایف و عشایر در دوره قاجار، سرگله بود که از اغنام و احشام گرفته می‌شد و حیواناتی نظیر شتر، مادیان، گاو، الاغ، گوسفند و بز مشمول آن می‌شدند. این مالیات تنها از طوایف و عشایری که شغل رسمی آنان دامداری بود، گرفته نمی‌شد، بلکه شامل احشام ساکنین روستاها نیز می‌شد. عریضه محمدرضا بن حسین کاظم القوری که اسفند ۱۲۹۴ ش در سیستان سرباز بود، به مالیات سرگله اشاره دارد و نشان می‌دهد این مالیات بر اساس شمارش گرفته می‌شد و حتی افراد روستایی که دو

رأس گوسفند داشتند، باید آن را می‌پرداختند. او که پنج سال قبل (۱۲۸۹ ش / ۱۳۲۹ ق) دو رأس گوسفند داشت، پدرش سرگله آن را می‌داد، اما بعد از مدتی این گوسفندها مردند. اصولاً باید با این اتفاق وصول مالیات نیز متوقف می‌شد، اما بر اساس سنت استخوان‌پولی که در قاینات مرسوم بود، برخی مواقع اداره مالیه همچنان درخواست مالیات سرگله می‌کرد. محمدرضا القوری به همین جهت وقتی اداره مالیه قاینات بعد از پنج سال دوباره تصمیم به وصول مالیات سرگله گرفت به آن اعتراض کرد، زیرا او به‌عنوان مالک اصلی در سیستان سرباز بود و آن اداره می‌خواست از اقوامش سرگله دو رأس گوسفند را بگیرند. عریضه محمدرضا القوری نشان می‌دهد یکی از علل توقف مالیات سرگله، سربازی رفتن افراد بود. او از روزی که به سربازی رفت از پرداخت مالیات معاف می‌شد (Sākmāq, 4230: 1). به همین جهت، طی عریضه‌ای به امیر قلی، فرمانده پیاده سیستان، درخواست رسیدگی به این مسئله و بخشش مالیات خانواری و سرگله دو گوسفند مرده به خاطر خدمات سربازی کرد. او نیز عریضه را به حاکم سیستان ارجاع داد تا به حاکم و اداره مالیه قاینات انعکاس داده شود (Sākmāq, 4230: 5).

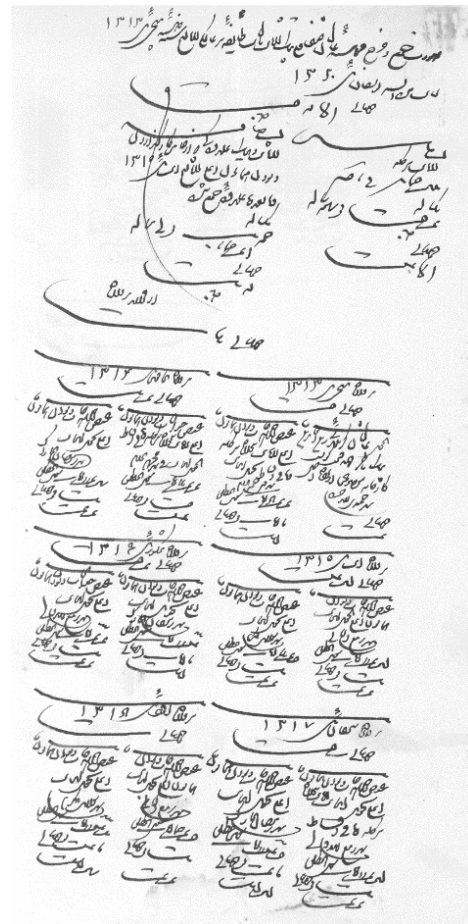
برای دریافت مالیات سرگله باید تمام گوسفندان شمارش می‌شد و این اقدام مهم و وقت‌گیر تنها با اجازه و اعتبار اداره ایالتی صورت می‌گرفت. اگر این مجوز صادر نمی‌شد، بر اساس سرشماری‌های قبلی مالیات اخذ می‌گردید. از آنجاکه محاسبه و شمارش گوسفندان هرساله امکان‌پذیر نبود، ممیزی‌های سال‌های قبل که در دفاتر جزو جمع به‌صورت طومار ثبت شده بود، معیار دریافت مالیات توسط مأموران قرار می‌گرفت. تعیین مالیات گوسفندان از موضوعات قابل تأمل در روابط عشایر و کدخدایان و مأموران مالیه بود. تا ۱۳۰۷ ق، مالیات شامل تمام حیوانات

می‌شد و احتمالاً هرچند سال یک‌بار شمارش انجام می‌شده است، اما این شیوه محاسبه از ۱۳۰۷ ق تغییر کرد و مقرر شد گوسفند و بز هر قبیله را در آغاز بهار شمارش کنند و از هر شتر ۵ قران و از هر گوسفند یا بز یک قران مالیات بگیرند و به سایر حیوانات عشایر یا روستاییان مالیاتی تعلق نمی‌گرفت (Shapourian, 1971: 138). پس از آن با شمارش احشام در حضور کدخدایان صورت جمع و خرج صادر می‌شد که مبنای مالیات سال‌های بعد نیز بود. قبض‌های دولتی نیز برای مالیات-پردازان صادر می‌گردید. کدخداها نیز بر اساس قبض‌های دست‌ریزایا، هر ساله مالیات را جمع‌آوری و به اداره مالیه

تحويل می‌دادند. بر این اساس، فهرستی از متکلفین مالیات تنظیم می‌شد و کدخدایان به‌طور تقریبی می‌دانستند هر ساله چه میزان مالیات و از چه نوعی باید جمع‌آوری کنند (Sākmāq, 4151: 1). در میان اسناد و مدارک باقی‌مانده صورت جمع و خرج‌های مالیاتی چندی وجود دارد که رقم مینا و اضافه‌های سال‌های بعد را نشان می‌دهد. صورت جمع و خرج طایفه ایوبی، بزغالکی، (تصویر ۱) عوض و اعراب بویابادی (تصویر ۲) از جمله این اسناد مالی هستند که ۱۳۱۳ ق تا ۱۳۲۰ ق را دربر می‌گیرند (Sākmāq, 73825, 73817, 73819).

تصویر ۲: صورت جمع و خرج طایفه عوضی و اعراب بویابادی (Sākmāq, 73819:1)

تصویر ۱: صورت جمع و خرج طایفه بزغالکی (Sākmāq, 4233:1)

مالیات را بر عهده کدخدا محمدبیک گذاشت. البته، ممانعت کدخدایان از ممیزی و شمارش جدید در دوران شکوفایی و رشد دامپروری به نفع دامداران بود، زیرا ممیزی-های غیررسمی و سراسری هزینه زیادی بر عهده مالیات-پردازان می گذاشت. بر اساس گزارش‌های مختلف، از جمله شکایت‌های هردنگی، دو شرط برای ممیزی وجود داشت: یکی اجازه مرکز که هر چند سال یک‌بار به‌طور سراسری صادر می‌شد. به‌طور مثال در ۱۳۰۴-۱۳۰۲ ش، اجازه شمارش گوسفندان صادر نشد و اداره مالیه همان مالیات ثبت شده در جزو جمع سابق را به‌اضافه ۲۰۰ تومان برای هر سال دریافت کرد و در آخر ۱۳۰۴ ش از اداره ایالتی درخواست اعتبار و اجازه شمارش اغنام و احشام بهلول صادر گردید که از ۱۳۰۵ ش شروع به شمارش شد و از آن سال مطابق همان شماره معامله شد. در ۱۳۰۶-۱۳۰۵ ش، مالیات طوایف مذکور ۲۸۶۷۸۵ ریال ترقی نمود و این نتیجه شمارش اغنام و احشام بود ([Sākma: 240-024132](#)). با این روند، همچنان که دریافت مالیات گوسفندان یکی از مهم‌ترین وظایف عوامل حکومت بود، تلاش برای ایجاد امنیت جهت افزایش تعداد دام‌ها، یکی دیگر از راهکارها برای ترقی میزان مالیات بود.

از آنجا که طوایف و عشایر جایگاه ثابتی نداشتند و به مناطق مختلف بیلاق و قشلاق می‌کردند، برخی مواقع دوبار از آنان مالیات گرفته می‌شد. در این زمینه می‌توان به نامه‌ای خطاب به اداره مالیه ایالتی خراسان در تاریخ ۸ شعبان ۱۳۳۵ ق اشاره کرد که نشان می‌دهد جمعی از مالداران ناحیه عربخانه قاینات مدتی به حدود جام، باخزر و سرخس رفته و در آنجا هم بر آنان مالیات بسته‌اند. یا موردی که برای طایفه شهریاری پیش آمد و دوبار از او مالیات گرفتند ([Akhudi's](#)). ([personal archive: 1](#)).

بر اساس گزارش کنیون در ۱۳۲۶ ق، تعداد گوسفند و بز قاینات در حدود ۶۰۰ هزار، تعداد شتر ۴ هزار و تعداد گاو ۱۰ هزار بود ([Aramjoo, 2010: 81](#)). سند بی‌تاریخی از صورت شمارش گوسفندان بهلولی نشان می‌دهد که بهلولی‌ها تعداد ۸۶۲۵۴ رأس گوسفند داشته‌اند. البته از همه این گوسفندان مالیات گرفته نمی‌شد و تقریباً نصف آن مشمول مالیات بود، زیرا برخی بره‌های گوستی و بعضی بره-ها، کوچک بودند. تعدادی نیز گوسفند رعایا نبودند، بلکه در رهن بهلولی‌ها بودند که در سند به آن اشاره شده است. از ۸۶۲۵۴ رأس گوسفند، تنها ۴۱۵۶۱ رأس مشمول پرداخت مالیات می‌شد، زیرا ۱۱۲۳۱ رأس کاردی، ۱۰۱۱۸ خلامه^۱ و ۲۳۳۴۳ رأس نیز در رهن بهلولی‌ها بود ([Sākmāq, 4151](#)). (1).

از آنجا که سرشماری احشام هر ساله امکان‌پذیر نبود، هم ادارات مالیه و هم روسای طوایف، مایل بودند با افزودن مبلغی به اصل مالیات، همان شمارش سال‌های قبل ملاک عمل قرار گیرد. دفتر مالیه درمیان که برای ۱۳۰۴-۱۳۰۳ ش حدود ۹۹۴۴ ریال مالیات دریافت کرد و میزان ۶۸۳۰ ریال نیز توسط اداره‌های مالیه گناباد، باخزر و خواف حق تعلیف از طوایف بهلولی گرفته شده بود، در سال‌های بعد مبلغ ۹۴۲ و ۴۰ دینار اضافه بر میزان جزو جمع سال‌های فوق تشخیص داد. اداره مالیه قاینات نیز تصمیم گرفت تا کسری سابق را از هر گوسفندی ۶۲۵ دینار و هر شتری ۵۰ دینار و ۵۰ ریال از طایفه بهلولی به‌طور مستقیم وصول کند. کدخدا محمدبیک هنگام آگاهی از این تصمیم حاضر شد ۲۰۰ تومان اضافه بر مالیات جمعی خود بپردازد تا مأمورین مالیه میان طوایف بهلولی نروند. اداره مالیه هم بی‌میل نبود تا از این روش استفاده کند چون طوایف مذکور (از باخزر، گناباد و خواف تا زابل و تمام خاک قاینات) پراکنده بودند. به همین جهت، اداره مالیه با دریافت تعهد کتبی در ۱۳۰۳ ش، وصول

۱. خلامه یا خلمه به معنی بره و بزغاله‌های کوچک است ([Khezāei, Tayebe, 2019: 14](#)).

مالیات خانواری یا دسته بیلی

از آنجاکه ایلات و طوایف قدرت و توان نظامی خوبی داشتند، به جای پرداخت مالیات ارضی موظف بودند خدمات نظامی انجام دهند، اما این خدمات نظامی شامل همه طوایف نمی‌شد. به همین جهت برخی از گروه‌های ایلی تعهد داشتند به جای فراهم کردن سرباز، پول نقد بدهند (Floor, 2016: 456). بعضی از این مالدارها تمایل داشتند به جای خدمت نظامی مالیات پرداخت کنند و این مالیات را خانواری می‌گفتند. خانواری بدین معنی بود که صحرانشینان به جای پرداخت مالیات ارضی، سالانه مبلغی به عنوان مالیات به دربار می‌پرداختند. این مالیات به وسیله روسای ایلات و طوایف از خانواده‌ها جمع‌آوری می‌شد و نرخ آن در مناطق مختلف ایران متفاوت بود. قبل از مشروطه هر خانوار ۵ قران می‌پرداخت (Shapourian, 1971: 138). سرپرسی سایکس نیز میزان این مالیات را ۸ شلینگ برای هر خانوار نوشته است (Sykes, 1956: 603). پرداخت این مالیات در قاینات چندان قدمتی نداشت. گزارش باصرالسلطنه، پیشکار مالیه قاینات و سیستان، در ۱۳۲۸ق نشان می‌دهد ایلات و طوایف قاینات از قدیم‌الایام از پرداخت مالیات خانواری و بعضی عوارض دیگر معاف بودند، اما شرایط بد اقتصادی و مالی نظیر آنچه موجب اخذ استخوان‌پولی می‌شد، مؤثر بر تصمیم اداره مالیه در اخذ خانواری بود. بر اساس این گزارش، زمان پرداخت این مالیات به بعد از انقلاب مشروطه و جنگ جهانی اول مربوط می‌شد. عده زیادی از خانوارهای قاینات به تدریج به اطراف خراسان و سایر نقاط متواری شدند، به طوری که به هیچ وجه امکان نداشت از آنان مالیات وصول کرد. اداره مالیه برای جبران کسری این قبیل مالیات‌ها مجبور شد از سایر خانوارهایی که تا آن زمان مالیات سرشماری نمی‌پرداختند، مالیات خانواری وصول کنند. در این صورت، در مرحله اول مالیات خانواری چندان ارتباطی با خدمات نظامی آن‌ها نداشت، بلکه برای

کسری مالیات دیگران بود. اداره مالیه قاینات مدعی بود این اقدام مخالف قوانین اداری نیست، زیرا یکی از علل پرداخت مالیات خانواری طوایف که همان خدمت نظامی بود، نیز فلسفه وجودی‌اش را از دست داده بود. باصرالسلطنه تأکید دارد که علت معافیت ایلات و طوایف قاینات از پرداخت مالیات خانواری تا آن زمان این بود که در مواقع لزوم، عده‌ای سوار و پیاده مجانی برای خدمت دولت حاضر کنند. در حالی که پس از انقلاب مشروطه در قاینات نیروی نظامی تشکیل شده بود و بیش از صد هزار تومان صرف مخارج قشون می‌شد و از اول تأسیس اداره مالیه نیز برای دولت اتفاق نیفتاد که محتاج به مساعدت نظامی طوایف و ایلات شود. به همین جهت تخفیفاتی که در سابق به طوایف داده شده بود، به تدریج منسوخ گردید و طوایف نیز باید مثل سایر مردم مالیات خانواری و غیره می‌پرداختند (Sākmāq, 4212: 4). شیوه دریافت مالیات خانواری در این منطقه نیز بر اساس پاسخ حاکم قاینات بدین صورت بود که آن را برای هر قریه و مزرعه در دفتری ثبت می‌کردند و به روسای آن می‌دادند. کدخدایان و ریش‌سفیدان مبلغ کلی را بین اهالی تقسیم و دریافت می‌کردند. توضیح این شیوه دریافت مالیات خانواری از سوی حاکم قاینات برای این بود که ثابت کند مالیات به خاطر مهاجرت افراد کاهش نیافته است و بدین وسیله استدلال پیشکار مالیه درباره وصول مالیات خانواری از طوایف به دلیل مهاجرت افراد و وصول نشدن مالیات دفتری در برخی مناطق را رد کرد و این امر را منحصر به قاینات ندانست، بلکه در تمام ایران مرسوم بود (Sākmāq, 4212: 5). در برخی مناطق قاینات به مالیات خانواری، دسته‌بیلی هم گفته می‌شد و این اسم در ناحیه هردنگ و نهبندان رایج بود. بر اساس نامه‌ای از اسدالله مباشر مالیه خوسف‌رود در ۱۲۹۷ش، در تمام ناحیه هردنگ از سابق چیزی به نام خانواری پرداخت نمی‌شد و آنچه می‌پرداختند دسته‌بیلی بود. بر اساس تحقیقات او،

اعضای طایفه که در روستاها ساکن شده بودند، چنین مشکلی پیش می‌آمد که مجبور می‌شدند دوبار این مالیات را بپردازند، یک‌بار به روسای طوایف و یک‌بار به کدخدای روستا. حسام‌الدوله سوم در پاسخ به این عریضه تأکید کرده چون محمدعلی عباس عضو طایفه شهریار است و وجه سربازی را در یک محل می‌دهد، کدخدای کوشک حق ندارد در دو جا آن مالیات را از او مطالبه کند ([Akhudi's](#)). ([personal archive: 2](#)).

مالیات خاکی و بادی

مالیات طوایف و عشایر در تمام قاینات به‌طور یکنواخت دریافت نمی‌شد. دو منطقه جغرافیایی در اطراف قاینات بین دو حکومت قاینات و طبس قرار داشتند که در زمینه مالیات از قوانین خاص و منحصر به فردی برخوردار بودند. اول محمدآباد که آخر خاک تون و اول خاک قاین بود و مالیات بادی را حاکم تون و طبس و مالیات خاکی را حاکم قاین می‌گرفت. طایفه عرب خنجری که ۳۰۰ خانه رعیت و شتر بسیار داشت، مالیات بادی یا گوسفند و شتر و سرانه خود را به حاکم تون و طبس می‌دادند ([E'tesam al-Molk](#)). ([1972: 258](#)). خور، دومین منطقه متفاوت از لحاظ پرداخت مالیات بود. علت این تفاوت در موقعیت جغرافیایی و جمعیتی آن بود، زیرا در حد فاصله قلمرو دو حکومت قاینات و طبس قرار گرفته بود که به ترتیب قلمرو اعراب خزیمه و شیانی (زنگویی) بودند. خور با اینکه جمعیتش ترکیبی از نخعی‌ها و زنگویی‌ها بود، اما تا زمان قتل محمدرضاخان نخعی در دست خوانین نخعی بود. خوانین نخعی به زنگویی‌ها بیشتر از حاکم خزیمه خدمت می‌کردند و به آنان وابستگی داشتند. به واسطه این وابستگی، خانواده‌های طایفه زنگویی خور هم به آنان واگذار شده بود، اما بعد از قتل محمدرضا خان نخعی که حکومت خوسف و توابع آن جزو قلمرو خزیمه‌ها شد، میرعلم خان در پی تسلط بر تمام نخعی‌ها برآمد. در مقابل، عمادالملک، حاکم طبس، از

دسته‌بیلی همان خانواری بود که بعضی آن را به این نام می‌خواندند. مثلاً اهالی بیدقلا هفت هزار و پانصد دینار به نام دسته‌بیلی می‌پرداختند. نکته مهم درباره مالیات طایفه نخعی خوسف این بود که آنان معاف از پرداخت این مالیات بود و نه در زمان سابق و نه در اواخر دوره قاجار خانوار یا دسته‌بیلی نمی‌پرداختند ([Sākmāq, 4455: 1](#)), شاید بدین جهت که طایفه نخعی اسکان یافته در روستاها بودند و دیگر طایفه و عشایر محسوب نمی‌شدند.

مالیات خانواری علاوه بر عشایر و طوایف، از روستایی‌ها نیز گرفته می‌شد و آن‌هایی که به خدمت سربازی می‌رفتند، معاف از پرداخت بودند. با مرسوم شدن سربازگیری از طریق نظام بنیچه، افراد سرباز نه‌تنها معاف از پرداخت مالیات می‌شدند، بلکه به خانواده آنان عطایایی نیز داده می‌شد که به خانواره معروف بود و افراد همان روستا باید آن را می‌پرداختند. خانواده سرباز مطابق معمول و رایج در قاینات و ایران از پرداخت مالیات خانواری معاف بودند و این قانون در قاینات طی حکم تاریخ ۱۰ جمادی‌الثانی ۱۳۲۲ق به اطلاع نایب‌الحکومه‌ها رسید ([Sākmāq, 31488: 2](#)). عریضه محمدرضا القوری نشان می‌دهد این امر به معنی کاهش مالیات آن روستا به همان میزان نبود، بلکه همچنان که حاکم قاینات اعلام کرده، میزان آن بر سایر ساکنین قریه تقسیم می‌شد. به همین جهت درباره محمدرضا القوری به اداره مالیه تأکید شد آن مالیات را از خانواده او مطالبه نکنند ([Sākmāq, 4230: 5](#)) و باید مالیات او را بر بقیه خانوارهای روستا سرشکن می‌کردند.

عریضه محمدعلی عباس، عضو طایفه شهریار ساکن کوشک، به امیر حسام‌الدوله سوم در صفر ۱۳۴۰ق نیز نشان می‌دهد کدخدای روستای کوشک مبلغ هیجده قران وجه سربازی از او مطالبه کرده است که احتمالاً بر اساس تقسیم مبلغ کلی در روستا بوده است، اما از آنجاکه مبلغ خانواری به‌صورت متمرکز توسط کدخدای طایفه گرفته می‌شد، برای

خاندان شیبانی ادعای ریاست بر زنگویی‌ها کرد و خزیمه‌ها ادعای تسلط بر نخعی‌های خور کردند. بدین ترتیب، بر سر خور و جمعیت ساکن در آن منازعه پیش آمد. میرعلم خان سواره و پیاده به خور گسیل کرد و این اقدام باعث واکنش رکن‌الدوله، حاکم خراسان شد، به طوری که به میرعلم خان هشدار داد. او کل مالیات خور را ۵۲۷ تومان نوشت که عمادالملک برای هر تومان دو هزار دینار نیز فرع می‌داد و طایفه نخعی که جزو طبس محاسبه می‌شدند، ۱۷۲ تومان اصل مالیات ملکی داشتند که به اضافه فرع تومانی دو هزار دینار باید به مباشر عمادالملک می‌دادند. در نهایت مقرر شد، مالیات نخعی‌ها را مجزا کنند و به مباشر خور بدهند و عمادالملک نیز درباره خانواری نخعی چیزی نگذرد (Sākmāq, 53975: 2). این شیوه مالیات‌گیری در ایران منحصربه‌فرد بود. جمعیت خور بر اساس ریشه ایلی در عین حفظ وحدت ارضی و سیاسی تقسیم شدند. بر اساس یک تفاهم دو نایب‌الحکومه در خور مستقر شدند. یکی از سوی عمادالملک حاکم طبس برای زنگویی‌ها و دیگری از جانب امیر قاین برای نخعی‌ها.

تأثیر این تحول سیاسی بر زندگی نخعی‌های خور نه تنها مشهور، بلکه مایه تعجب اعتصام‌الملک شد که در ۱۲۹۵ق وارد خور شد و جمعیت آن را حدود ۲۸۰ خانه نوشت که بین حکومت قاین و طبس تقسیم شده بودند. این تقسیمات کاملاً بر اساس تعلقات ایلی بود و نوعی مدیریت خاص در منطقه پیش آورد که تأثیر آن بر مالیات منطقه در سال‌های بعد مشهودتر شد، زیرا قوانین مالیات‌گیری دو امیر متفاوت بود. امیر قاین سالی هفتاد و پنج تومان از گوسفند و زراعت نخعی‌ها مالیات می‌گرفت، اما عمادالملک بیش از سیصد تومان دریافت می‌کرد، زیرا او از شترها هم مالیات می‌گرفت، در حالی که امیر قاین از شترها مالیات دریافت نمی‌کرد. عمادالملک از گوسفندان هر رأس هزار دینار، ولی امیر قاین از هر رأس، سیصد دینار می‌گرفت (E'tesam al-Molk).

258: 1972). نخعی‌ها در دوره قاجار باینکه عشاایر نبودند، اما اصالت ایلی خود را حفظ کرده بودند و باینکه در روستاها مستقر شده بودند، همچنان تابع طایفه نخعی محسوب می‌شدند و مالیات سرگله خود را به رئیس این طایفه یا حاکم خوسف می‌پرداختند. نامه‌ای در ۸ ذی‌الحجه ۱۲۰۰ق خطاب به محمدصادق نخعی حوزه جغرافیای قلمرو نخعی‌ها و میزان مالیات سرگله آنان را نشان می‌دهد که شامل خوسف، سیررود، مند، فدشک، النگ پایین و بالا، مختاران و خور بود. طبق این نامه، تفاوت عمل سرگله طایفه نخعی دوساله ۶۵ تومان و ۹ هزار دینار خراسانی بود (Sākmāq, 75584: 1).

استخوان‌پولی

برخی از مودیان مالیاتی به خاطر مشکلات غیرقابل‌پیش‌بینی نمی‌توانستند از عهده پرداخت مالیات برآیند و این امر در منطقه قاینات بسیار مشهود بود، زیرا موقعیت منطقه‌ای به خاطر شرایط بد آب و هوا، خشکسالی‌ها، تهاجم گسترده بلوچ‌ها، افغان‌ها و حتی بیماری بسیاری از دامداران را متضرر می‌کرد. اخبار و گزارش‌های متعدد از غارت بلوچ‌ها از قاینات و غارت‌های پراکنده از شرق قاینات توسط افغان‌ها نشان می‌دهد این مسئله به امری روزمره تبدیل شده بود. به‌طور مثال در نامه به مسیو للو، پیشکار مالیه و رئیس گمرکات خراسان و سیستان، مورخ ۱۶ رجب ۱۲۳۱ق آمده است پرداخت مالیات مطابق صورتی که داده شده به واسطه تهاجم چهارساله بلوچ‌ها به خاک قاینات ناممکن است، زیرا تمام شتر و گوسفند مالدار حدود نه، سرچاه، میقان، اطراف خوسف و خور به غارت رفته و اغلب مردم مهاجرت کرده‌اند. علاوه بر این گزارش رسمی، عریضه‌های متعدد از رعایای سرچاه، میغان و شترداران هردنگ در دست است که ابعاد مختلف این مشکل را نشان می‌دهند. در گزارش بدون تاریخی درباره مالیات سریشه ذکرشده مبلغ ۳۰۰ تومان مالیات سرگله در معرض نابودی است، زیرا اکثر اشخاص که

گوسفند داشته احشام آن‌ها تلف شده و خود از گرسنگی فرار کرده و بقیه که قوه فرار نداشتند از گرسنگی در حال تلف شدن هستند. پس چگونه می‌توانند از عهده پرداخت مالیات برآیند؟ (Sākmāq, 70691: 1).

مأموران مالیاتی در قاینات برخی مواقع بدون در نظر گرفتن این شرایط از مودیان درخواست مالیات می‌کردند و این امر شامل مالیات احشام نیز می‌شد. به مالیاتی که از احشام غیرموجود گرفته می‌شد در قاینات استخوان‌پولی گفته می‌شد. اعتصام‌الملک در ۱۲۹۵ ق ضمن سفر به قاینات از وجود چنین مالیاتی یاد کرده است که توسط حاکم تون و طبس دریافت می‌شد. میرعلم خان برخلاف این شیوه که ظالمانه به نظر می‌رسید، از هر کس هر قدر گوسفند بالفعل داشت، وجه سرگله می‌گرفت، اما در سایر ولایات خراسان هر کس در هر قریه یک زمانی تعدادی گوسفند داشت آن را جمع بسته بودند و هرسال همان مبلغ را می‌گرفتند خواه آن مقدار در سال‌های بعد موجود بود یا نبود. در بسیاری جاها، آن مقدار گوسفند موجود نبود، اما بر اساس سناق یا شمارش آن را می‌گرفتند و آن را استخوان‌پولی می‌گفتند (E'tesam al-Molk, 1972: 316). اعتصام‌الملک مهم‌ترین نمونه استخوان‌پولی را درباره اهالی روستای فهنوج طبس ذکر کرده است. میرزا علی‌رضا بر این اساس بر هر گوسفندی یک هزار و نیم دینار جمع بست و حاجی میرزا زمان خان هزار دینار، اما به‌مرور زمان مالیات برای گوسفند شد یک هزار و نیم، زیرا آن گوسفندان قدیم باقی نمانده بودند و تعداد گوسفندان موجود میزان سابق را پر نمی‌کرد و برای تطبیق آن بر هر گوسفندی، پنج هزار و نیم دینار مالیات اضافه شد و در ۱۲۹۵ ق از هر بز پنج هزار و نیم دینار مالیات می‌گرفتند. البته این میزان با توجه با قیمت گوسفندان تغییر نمی‌کرد و مشکلات بیشتری برای گوسفندداران پیش می‌آورد. به‌طور مثال، حسن محمدعلی زینل دو بز داشت که در ۱۲۹۴ ق باید یازده هزار دینار مالیات برای آن‌ها می‌پرداخت،

درحالی‌که دو بز او هشت هزار دینار قیمت داشت و چون پولی برای پرداخت مالیات نداشت، آن دو بز را به‌جای مالیات گرفتند و سه هزار هم علاوه بر آن نقد گرفتند. بدین ترتیب، هر کس گوسفند داشت به منت واگذار می‌کرد و مأموران مالیات دریافت نمی‌کردند (E'tesam al-Molk, 1972: 220). این گزارش نشان می‌دهد شیوه استخوان‌پولی برای سال‌هایی که خساراتی ناخواسته بر دامداران وارد شده، بسیار زیان‌بار بوده است.

البته میرعلم خان در قاینات این شیوه مالیات‌گیری را اجرا نمی‌کرد، بلکه هرساله به شمارش گوسفندان می‌پرداخت. از نگاه اعتصام‌الملک در این معامله حاکم قاینات گاه منفعت نیز می‌کرد. به جهت اینکه تعداد گوسفندان هرسال در حال تغییر بود، اما همیشه این روند تداوم نداشت و گاه به ضرر حاکم تمام می‌شد. اعتصام‌الملک تأکید کرده از سال گرانی (۱۲۷۶ ق) که عشری از اعشار گوسفند باقی نماند، این‌طور معامله حاکم قاینات برای او ضرر کلی داشت و از آن به بعد رفع ضرر شد (E'tesam al-Molk, 1972: 220). یکی از سیاست‌های حکام قاینات برای دریافت مالیات از احشام زنده و موجود، تلاش برای جلوگیری از صدور گوسفند از منطقه بود؛ سیاستی که در زمان شوکت‌الملک دوم به ضرر گوسفندداران تمام می‌شد. شیخ احمد نراقی (مدیر مدرسه شوکتیه) پس از ناکامی در انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۲۲ ق)، رابطه‌اش با شوکت‌الملک دوم برهم خورد و هنگام عزیمت به تهران، ضمن چاپ مقالاتی در روزنامه شهاب ثاقب، اتهاماتی در این زمینه به حاکم قاینات وارد ساخت. این روزنامه به سبب انگلوفیل بودن شوکت‌الملک دوم به او حمله می‌کرد و بنا به درخواست سفارت انگلیس، روس‌ها او را در کاشان توقیف کردند (Confidential Reports of the British Consulate in Sistan and Qainat from the Years 1915 to 1916 and 1921 to 1923, 2016: 258). اگرچه بسیاری از ادعاهای نراقی قابل رد بود، اما ادعای فوق اگر به‌طور دقیق

بررسی شود و با مکاتبات شوکت‌الملک دوم درباره ممنوعیت خروج و فروش گوسفند از منطقه قاینات ملاک قضاوت قرار گیرد، کاملاً درست است. بنا به اظهار نراقی، شوکت‌الملک دوم در ۱۳۲۲ ق خروج گوسفند از قاینات را به کلی ممنوع کرد و سپس از هر رأس دو قران به اسم باج گوسفند گرفت و اجازه خروج داد و متجاوز از چهارده هزار تومان از این بابت دخل برد و همه ساله همین ترتیب معمول بود (Sākmāq, 2557: 14). علت ممنوعیت خروج گوسفند بر اساس مکاتبات اداری چنین بود که در ۷ ربیع-الثانی ۱۳۲۲ ق از سوی شوکت‌الملک دوم نامه‌ای به محمدیوسف خان نایب‌الحکومه گزیک و دروچ نوشته شد که چوبداران ترتیبی هزار تومان پول پرداخت کرده‌اند تا در جولگاه گوسفند بخرند. حکومت قاینات به استناد خشکسالی منطقه و به‌ویژه تلگرافی که از مشهد مخابره شد، ممنوع کرد کسی حق ندارد حتی یک گوسفند به خارج صادر کند. این نامه به دیگر مناطق عشایرنشین و گوسفنددار قاینات نیز ارسال شد. نامه‌هایی که خطاب به کدخدا اسماعیل‌بیک بهلولی نایب‌الحکومه سریشه، آقا علی‌اکبر نایب مژن‌آباد، نایب‌الحکومه شهر قاین، علی‌بیک نایب‌الحکومه زیرکوه، نایب‌الحکومه نهبندان، الهیارخان نایب‌الحکومه سریشه، محمدیوسف خان آوازی نایب‌الحکومه جولگاه نوشته و اکیداً توصیه شد به کدخدایان ابوابجمع اطلاع داده شود که مانع از خروج گوسفند شوند که در صورت تخلف، مواخذه و سیاست خواهند شد (Sākmāq, 8596: ۲).

پس از اجرای این ممنوعیت، تعداد گوسفندان در منطقه بیشتر شد و اگر شمارش اتفاق می‌افتاد، تعداد بیشتری ثبت می‌شد و این امر ملاک مالیات‌گیری سال‌های بعد و حتی زمان خروج گوسفند از منطقه می‌شد و همانگونه که اعتصام-الملک گفته بود به نفع حاکم بود. برخلاف حکومت محلی، مأموران اداره مالیه در قاینات همچنان مایل به دریافت استخوان‌پولی بودند و مسئله استخوان‌پولی مختص روستای

فهنوج و دوره میرعلم خان نبود، بلکه در بسیاری دیگر از روستاها یا طوایف قاینات در دهه‌های بعد، گزارش شده است. مورد محمدرضا القوری در ۱۳۳۴ ق نشان می‌دهد گوسفندان او نیز از بین رفته بود، اما مأموران مالیات همچنان طلب مالیات می‌کردند که بر اساس همان استخوان‌پولی بود، اما شوکت‌الملک دوم در راستای رعیت‌پروری اعتقادی به این مالیات نداشت و به اداره مالیه قاینات نوشت: «چون گوسفند را اظهار می‌دارد نابود شده لذا خواهشمند است قدغن فرمایند در صورت صحت اظهارات او مطالبه ننمایند» (Sākmāq, 4230: 5).

مالیات سرگله در زمان اسکان طوایف

مالیات سرگله در دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی از طوایف قاینات گرفته می‌شد، اما بعد از اینکه سیاست اسکان عشایر در دوره رضاشاه اجرا گردید، این امر جنبه‌های مثبت و منفی برای دامداران پیدا کرد. از یک سو اسکان پراکنده اعضای طوایف در برخی روستاها مشکلی برای آنان در هنگام جمع‌آوری مالیات پیش آورد، زیرا آنان جزو طوایف بودند و مالیات خود را به کدخدای طایفه می‌پرداختند، اما از طرف دیگر کدخدای روستاها نیز می‌خواستند مالیات از آنان دریافت کنند. نمونه‌ای از این مشکل برای یکی از اعضای طایفه شهریاری ساکن کوشک پیش آمد (Akhudi's personal archive: 3).

اسکان عشایر در قاینات پیامد مثبتی برای عشایر داشت، زیرا این قانون آنان را از پرداخت مالیات سرگله معاف می‌کرد. قانون معافیت مالیات سرگله در قاینات از ۱۳۰۸ ش اجرایی شد و مقرر گردید طوایف تخت‌قاپو شده معاف از پرداخت آن باشند. بر اساس حکم وزارت مالیه، صورت چادرنشینان به اداره مالیه قاینات داده شد تا از پرداخت مالیات معاف شوند. این سیاست اجرایی شد و طبق عریضه ریش‌سفیدان بهلولی در همان موقع معلوم شد طایفه بهلولی تخت‌قاپو شده‌اند و معاف از پرداخت سرگله هستند. اداره مالیه در

برای دویست تومان باقی مانده نیز دستور داد ۱۸ رأس بره و ۳۰ من مسکه بیاورند. منصوری به جای پرداخت قبض در قبال این پول‌ها اعلام کرد آنان هنوز دویست تومان بدهکارند و این پول فقط برای این بوده که تصدیق کند بهلولی‌ها تخت‌قاپو شده‌اند. اعضای طایفه بهلولی باید این پول را بین خود تقسیم و سرشکن می‌کردند، اما سایر کدخدایان طوایف بهلولی حاضر به این کار نشدند ([Alizadeh Birjandi, 2010:114](#)). دخدایان بهلولی در عریضه خود به وزارت مالیه اعلام کردند از ۱۳۰۸ ش تاکنون مشخص شده تعدادی از این طایفه که به‌طور دائمی چادرنشین هستند، سرگله می‌دهد و آن‌هایی که مدتی از سال در چادر و مدیت را در خانه گلی زندگی و ملاکی می‌کنند، معاف از پرداخت مالیات هستند، اما در ۱۳۱۲ ش بار دیگر از تمام افراد بهلولی مالیات گرفته شد و اعلام کردند اگر در سال یک روز زیر چادر بروید، تخت‌قاپو نشده‌اید و باید سرگله بدهید. بهلولی‌ها اعتراض کردند، اما اعتراض آنان بی‌پاسخ ماند. بر اساس این منطق، هیچ‌یک از گوسفنددارها در قاینات تخت‌قاپو محسوب نمی‌شد، زیرا گوسفندداری با نرفتن زیر چادر منافات داشت و آنان برای حفظ گوسفند در زمستان مجبور بودند زیر چادر بروند ([Alizadeh Birjandi, 2010:116](#)). این اعتراض باعث شد رئیس مالیه قاینات به رئیس مالیه ایالتی خراسان پیشنهاد تغییر حوزه مأموریت منصوری را بدهد، زیرا اعتقاد داشت منصوری مناسب کار در این حوزه نیست و اطمینان به صحت عمل او نبود و باید فردی دیگر به درمیان اعزام می‌شد ([Alizadeh Birjandi, 2010:110](#)). رشوه‌گیری مأموران مالیاتی امری رایج بود و تنها به منصوری رئیس اداره مالیه درمیان محدود نبود. البته برخی از آن‌ها به‌شدت تنبیه شدند. طبق گزارش رئیس دفتر شهاباد و نهارجان، بر اساس تحقیقی که در ۱۷ تیر ۱۳۰۹ ش از رئیس طایفه کریمدادی به عمل آمد، غلام‌بنی، سوار امنیه، مأمور وصول مالیات سرگله این طایفه از آنان مبلغ نه تومان به‌عنوان

پاسخ به این موضوع اعلام کرد هرکس به‌طور دائم چادرنشین باشد، سرگله بدهد و اشخاصی که بعضی از وقت سال را در خانه گل و بخشی از سال را در چادر بگذرانند، معاف از پرداخت مالیات سرگله باشند. این قانون بسیار کلی بود. به همین جهت در اجرا مشکلاتی داشت، زیرا از سوی مأموران مالیاتی به شکل‌های گوناگون تفسیر می‌شد. مأموران مالیه منطقه درمیان در ۱۳۱۲ ش از طوایف بهلولی درخواست مالیات سرگله کردند و معتقد بودند اگر طوایف سالی یک‌بار هم زیر چادر بروند، تخت‌قاپو محسوب نمی‌شوند متفاوت، زمینه رشوه‌گیری منصوری، رئیس اداره مالیه درمیان، را فراهم کرد. بنا به نوشته ریش‌سفیدان بهلولی، منصوری، آنان را به اداره مالیه درمیان احضار و درخواست دو هزار تومان رشوه کرد تا تخت‌قاپو شدن آنان را تصدیق کند، در غیر این صورت، از کلیه طوایف بهلولی سرگله گرفته می‌شد. بزرگان طوایف بهلولی چون این دستور را برخلاف قوانین مملکتی دیدند، نسبت به آن اعتراض کردند و معتقد بودند اگر چنین باشد، احدی از طوایف تخت‌قاپو نشده‌اند، زیرا نگهداری گوسفند در صحن منزل ممکن نبود و باید برای علف به نقاط دورتری می‌رفتند و در زمستان چادر برپا می‌کردند و بعد از آن به روستاهای محل سکونتشان، بازمی‌گشتند. رئیس مالیه درمیان در راستای این تفسیرش از تخت‌قاپو به میان طوایف رفت و مبلغی پول از آنان گرفت، اما در قبال آن قبض صادر نکرد و بر آنان سخت گرفت و تأکید کرد که باید اشخاص تخت‌قاپو شده و غیر تخت‌قاپو سرگله بدهند ([Alizadeh Birjandi, 2010:105](#)). شیوه رشوه‌گیری منصوری از کدخدا محمدحسین بهلولی چنین بود که او را برای محاسبه سال‌های ۱۳۰۷-۱۳۰۵ ش به درمیان فراخواند تا مبلغ ششصد تومان بقایای خود را بپردازد. او نیز ضمن تهیه بلغ چهارصد تومان، همراه کدخدا محمد به درمیان رفت تا پول‌ها را تحویل دهد. رئیس مالیه

استمهال دریافت کرد و بدین جهت از سوی تشکیلات امنیه کل به یک ماه حبس و اخراج از خدمت محکوم شد (Sākma 240-027842-9).

مسئله مالیات سرگله چادرنشین قاینات در سال‌های بعد نیز پیگیری شد و شوکت‌الملک دوم در ۱۳۱۳ش با رضاشاه مذاکره کرد و مقرر شد از مالیات سرگله گذشته ایلات و قراء مجاور سرحد افغانستان صرف‌نظر شود و بابت سال جاری نیز تحقیق شود هرکدام چادرنشین هستند، مالیات ایلات را بپردازند و هرکدام چادرنشین نیستند مطابق قوانین معاف باشند. شوکت‌الملک دوم در نامه به میرزا احمد ناصح نوشت کدخدایان طوایف بهلولی و ریش‌سفیدان قراء سرحدی از این تصمیم مطلع شوند و تأکید کرد به‌طور محرمانه به آن‌ها بگوید باید در مقابل این معافیت همیشه برای حفاظت مناطق سرحدی از تجاوز بیگانه افغان حاضر باشند (Naseh, 2015: 28).

محاسبه و دریافت مالیات

تفاوت عمل

یکی از مباحث مرتبط با مالیات در دوره قاجار، تفاوت عمل بود. تفاوت عمل مالیاتی جدید نبود، بلکه میزان افزایش هرساله به اصل مالیات بود. مطابق صورت جمع و خرج طوایف بزغالکی، عوضی، اعراب بویابادی که خوشبختانه از ۱۳۲۰-۱۳۱۳ق باقی مانده و می‌توان به‌طور دقیق میزان اصل مالیات و فروع آن را به‌عنوان تفاوت عمل که توسط حکام و مأموران اضافه‌شده را مشخص کرد. مالیات هرساله طایفه بزغالکی طی ۱۳۲۰-۱۳۱۳ق مبلغ ۴۵۱ تومان و ۵ دینار بود که به دو بخش تقسیم می‌شد. بخشی از بابت سرگله که در یک سال، ۵۲ تومان و ۵ دینار و بخش دیگر از بابت دهیک علاوه که از جانب کارگزاری دیوان همایون اعلی از تاریخ ۱۳۱۵ق و مابعدها جمع شده و یک‌ساله ۷ تومان و ۲۵۰۰ دینار بود (Sākma, 73819: 1). صورت جمع و خرج محاسبه سرگله طایفه ایوبی از تاریخ ۱۳۱۸ق لغایت ۱۳۱۹

ق، ۶۰ تومان بود. از بابت سرگله یک‌ساله ۳۰ تومان و دوساله ۶۰ تومان بود و از بابت دهیک تفاوت عملی که از جانب دیوان همایون اعلی مقرر شده بود، یک‌ساله ۳ تومان و دوساله ۶ تومان نوشته شده بود. این دو مثال، تفاوت عمل‌هایی که از سوی دیوان مرکزی اعمال شده بود را نشان می‌دهد، اما علاوه بر آن، تفاوت عمل‌های دیگری نیز وجود داشت. همچنان که نمایندگان دوره اول مجلس شورای ملی متذکر شدند، به هر یک از کتابچه‌های مالیات علاوه بر دیوان همایون اعلی، حکام کل، جزء و کدخدایان هم تفاوت عملی اضافه می‌کردند. به‌طور مثال، درباره اعراب بویابادی در کنار سرگله سابق ستونی به‌عنوان به علاوه‌گی که خود کدخدا اسمعیل بیگ اضافه کرده بود، قرار داشت. بر مالیات اعراب بویابادی کدخدا اسمعیل بیگ هر دو سال، ۲۰ تومان و دیوان مرکزی هم ۳۰ تومان و ۶۳۰ دینار افزوده بود (Sākma, 73819: 1).

پس از استقرار مشروطه، فصل جدید در تاریخ مالیه ایران گشوده شد و مذاکرات متعددی درباره تفاوت عمل در فارس و خراسان در تاریخ ۹ صفر ۱۳۲۵ق انجام گرفت. مذاکرات مجلس نیز تفاوت عمل را حذف نکرد و در عمل باری از دوش مالیات‌پردازان برداشت، بلکه تنها بخشی از مالیات اضافه‌ای که به جیب حکام و مأموران جزء می‌رفت را روانه خزانه دولت کرد. در همین راستا، طی تلگرافی در ۱۸ ربیع‌الاول ۱۳۲۵ق خطاب به شوکت‌الملک دوم دستور داده شد که مالیات عجالتاً از روی ممیزی قبل دریافت شود تا عنقریب ممیزی علمی شود (Sākma, 73455: 1). پس از استقرار مشروطه، دیگر اضافه مالیاتی به نام تفاوت عمل توسط حکام محلی گرفته نمی‌شد و با استقرار اداره مالیه، مأموران آن اداره به‌طور مستقیم یا توسط کدخداها، مالیات را جمع‌آوری و تحویل اداره مالیه می‌دادند.

بعد از مشروطه، مالیات‌ها از قرار هر بز و گوسفند پانزده شاهی تا یک قران و هر خر و گاو یک تومان مقرر شد. ایلات

مالیات در اقتصاد منطقه‌ای به دست آورد. بر اساس گزارش کتاب فرهنگ جغرافیا خراسان، مالیات اصناف بیرجند ۲۳۸/۲ تومان و مالیات عشایر چادر نشین ۱۴۵۰ تومان و دوشاهی بوده است. این رقم جایگاه اقتصادی طوایف را در منطقه قاینات نشان می‌دهد. در این زمان، ۲۴ طایفه مالیات‌پرداز در قاینات بود.

و طوایف در قبال پرداخت مالیات اراضی نیز موظف بودند خدمت نظامی انجام دهند، اما کسانی نظیر مالداران نهبندان تمایل داشتند به‌جای ارسال مردان نظامی مثل بقیه مالیات خانواری، دسته‌بیلی و گوسفندی نیم قران و شتری ۵ قران بدهند و مردی به‌عنوان ایل‌جار نفرستند. بر اساس گزارش‌های سیاحان اروپایی می‌توان جزئیات بیشتری از مالیات طوایف قاینات و نسبت آن‌ها با یکدیگر و جایگاه این

جدول ۱: مالیات عشایر چادر نشین قاینات^۱ (Staff of the British War Office stationed in India, 2001:709)

ردیف	نام طایفه	شاهی	قران	تومان
۱	حاجی سید علی	۵	۸	۴۲
۲	ایوبی	۰	۵	۵۷
۳	سیاه کلگی	۰	۰	۸۵
۴	کایی	۰	۰	۷۵
۵	امیرخانی	۰	۰	۱۲۵
۶	طاهری	۰	۰	۶۰
۷	حسن نجفی	۰	۰	۴۵
۸	مال فروش	۰	۰	۵۰
۹	دراگی	۰	۰	۳۴
۱۰	ملاهی	۰	۰	۷۵
۱۱	ایواز	۰	۰	۴۰
۱۳	رحمانی	۰	۰	۱۴
۱۳	کوه مران	۰	۰	۱۰۰
۱۴	دولاکه	۰	۰	۷
۱۵	شهریاری	۰	۰	۶۰
۱۶	حسن بگی	۰	۰	۲۰
۱۷	عرب کریم دادی	۰	۰	۱۵
۱۸	تا شماره ۲۴ هفت طایفه دیگر	۰	۰	۴۵۵
جمع		۲	۰	۱۴۵۰

مالیات طوایف در قاینات از همه دامداران گرفته نمی‌شد، بلکه برخی از طوایف معاف از پرداخت آن بودند. این

معافیت‌های مالیاتی در قاینات

۱. در این فهرست، نام طایفه بهلولی و برخی دیگر از طوایف ذکر نشده است. احتمالاً جزو همان هفت طایفه شماره ۱۷ تا ۲۴ است.

معافیت می‌توانست علل متعددی و متفاوتی داشته باشد. علاوه بر طوایف، برخی افراد که گوسفندی داشتند نیز به دلایلی مشمول معافیت می‌شدند. این امر در قاینات سابقه‌ای طولانی داشت و به‌صورت اجبار یا با اختیار حکومت محلی بود. برخی مواقع حکومت آزادانه گروهی را معاف از پرداخت مالیات می‌کرد؛ نمونه‌ای که در اوایل دوره قاجار در قاینات اتفاق افتاد. قبل از روی کار آمدن قاجارها در مقطعی کوتاه از ۱۱۶۷ق، احمدشاه درانی بر قاینات مسلط شد و برای جلب قلوب، معافیت‌های مالیاتی در برخی نقاط در نظر گرفت که شامل احشام نیز می‌شد (Talaei, 2001: 28). او چهار سال پس از آن در جمادی‌الاول ۱۱۷۱ق فرمانی صادر نمود که در آن حمایتش را از رعایای گزیک (جزیک) نشان داد که به خاطر فقری و پریشانی مشمول تخفیف مالیات شدند (Shātri, Rafiei & Nejat, 2015: 46, 49). همچنین فرمان دیگری در رجب ۱۱۹۲ق درباره معافیت مالیات خانواری و سرشماری اولاد «ملا عبدالعلی علامه بیرجندی» نوشته شد و در آن تأکید گردید «احدی در خصوص خانواری و سرشماری متعرض احوال آن‌ها نگردیده، بگذارند که به دعاگویی دوام دولت قاهره بمانند و هرگاه درین سال‌ها اخراجات خانواری و سرشماری نمی‌دادند حال هم از آن‌ها دیناری وجه عنوان خانواری و سرشماری مطالبه نشود» (Soroush & Zafarānlou, 2002: 154). برخی از طوایف قاینات نیز دلایل مذهبی برای معافیت خود از پرداخت مالیات تدارک دیدند. طایفه بنی‌اسدی مهم‌ترین طایفه قاینات بود که به خاطر مسئله مذهبی، معافیت مالیاتی به دست آورده بودند. این طایفه اسنادی از دوره صفویه در دست داشت که طبق آن، معاف از پرداخت مالیات بود. استدلال آنان در معافیت این بود که طایفه بنی‌اسدی در صحرای کربلا به امام حسین^(ع) کمک کرده و بعد از شهادت آن امام، جسد مطهرش را دفن کرده‌اند. در فرمانی که توسط شاه اسماعیل

در اولین سال‌های سلطنتش در ۹۰۹ق صادر شد و برخی سلاطین صفوی و قاجار تا ۱۲۶۷ق آن را تأیید کردند، آمده است طایفه بنی‌اسدی از چوپان‌یگی، سرشماری، خانه-شماری و جمیع حوالجات که در ممالک محروسه متداول است، معاف باشند (Fazel Qa'eni Najafi, 2002: 31-37).

میرزا معصوم خزیمه حسام‌الدوله نیز در ۲۸ ذی‌القعدة ۱۲۳۴ق درباره طایفه بنی‌اسدی که در کرغند، کلاته سری، کزنشک سکونت داشتند، این فرمان‌ها را تأکید کرد و اعلام نمود چون طایفه بنی‌اسدی به‌واسطه خدمتی که آبا و اجداد آنان در ارض طف نسبت به اجساد مطهره حضرت اباعبدالله الحسین^(ع) و اصحاب باوفای آن حضرت انجام داده‌اند، به‌موجب این خدمت بزرگ از سابق‌الایام تا حال از کلیه عوارضات، تحمیلات دیوانی، سربازگیری معاف بوده‌اند و احادی حق تعرض و مزاحمت به این طایفه را ندارد (Sākmaq, 70844). برخی مواقع نیز طوایف به خاطر شرایط سخت اقتصادی نمی‌توانستند مالیات پرداخت کنند و حکومت، آنان را معاف از مالیات می‌کرد. این مورد در قاینات به خاطر خشکسالی‌ها و غارت بلوچ‌ها که شتر و گوسفندان آنان به غارت برده شد، مشهود بود. علاوه بر این‌گونه معافیت‌ها، برخی از طوایف قاینات نیز مالیات خود را به اداره مالیه نمی‌پرداختند، بلکه حکومت با توجه به قدرت و نفوذش آن را مختص خود کرده بود و برای خود جمع می‌کرد. محمد اسماعیل‌خان شوکت‌الملک اول مالیات طایفه ایوبی را در اقطاع شخصی خود داشت و در نامه‌ای به تاریخ ۱۲۹۸ق به غلامان و محصلان جلگه خوسف اعلام کرد حضرات ایوبی از قدیم‌الایام مقطع این‌جانب بوده و باید به همان قرار سابق مالیاتشان را به این‌جانب بپردازند و هیچ‌کس مزاحم آنان نشود (Sākmaq, 72010: 1).

گردآوری مالیات طوایف

جمع‌آوری مالیات طوایف در قاینات به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم انجام می‌گرفت. مالیات یا مستقیم توسط مأموران مالیه و نیروهای نظامی همراهشان جمع می‌شد یا به روسای طوایف به صورت مقطوع داده می‌شد. اداره مالیه بیرجند با پشتوانه نیروی نظامی گاه به‌طور مستقل مالیات‌ها را جمع‌آوری می‌کرد، اما این نیروی نظامی به خاطر تعداد کم چندان در مقابل انسجام ایلی کارآیی نداشت و در عمل دچار مشکل می‌شدند. گزارش‌های متعددی از درگیری اعضای طوایف با مأموران مالیه و کارشکنی در پرداخت مالیات به بهانه هجوم بلوچ‌ها در سال‌هایی که رابطه عوامل حکومت محلی با کارگزاران مالیه خوب نبود، ثبت شده است. در زمان ریاست میرزا علی‌اصغر خان بر اداره مالیه قاینات، حتی مأموران مالیه را کتک زدند. امین مالیه تقاضا کرد اداره ایالتی حکمی به اسم کدخدا محمد بیک و کربلایی اللهداد بهلول صادر کند تا جواب مالیات بهلول‌ها را خود آنان بدهند و اللهداد بیک بهلول را هم تنبیه کند. اداره مالیه برای جلوگیری از تسری این‌گونه رفتارها، اقدامات سخت‌گیرانه‌تری را پیشنهاد نمود. پیشکار کل مالیه قاینات و سیستان نیز طی نامه‌ای به اداره کل مالیه قاینات ضمن ارسال گزارش امین مالیه پیشنهاد کرد حکم سختی برای ایل بهلولی صادر شود و اللهداد بیک بهلول را احضار، مؤاخذ و جریمه کنند تا دیگر با مأمورین دولت چنین رفتار نکنند. برداشت محمدحسن امین مالیه درمیان این بود که آن حوزه به خاطر بهلولی‌ها بسیار بی‌نظم و ترتیب است و با اینکه مالیات اغلب نقاط جمع شده بود، اما به خاطر بهلولی‌ها که جواب اداره مالیات را نمی‌دهند و اغلب نیز در اطراف پراکنده‌اند، امر مفصاح‌حساب شش‌ساله عقب‌مانده بود ([Sākmaq, 3756: 5](#)). شاید بتوان علت این رفتار اعضای طایفه بهلولی را در ساختار ایلی و تضاد منافع حکومت محلی با اداره مالیات جستجو کرد.

آنچه از عملکرد ضعیف مأموران مالیه برجا می‌ماند، تسری این رفتار و تجری مالیات‌پردازان نسبت به مأموران مالیاتی بود، به‌طوری‌که در کمتر از شش ماه، اتفاق دیگری از این نوع رخ داد. در نامه رئیس مالیه سیستان و قاینات به تاریخ ۲۲ خرداد ۱۲۹۷ش به مسیب بیک‌سوار قشونی اشاره شد که از طرف دفتر مالیه سرپیشه مأمور وصول مالیات شد تا مالیات سرگله گوسفندان را از محمدعلی کربلایی محمدرضا، کربلایی محمدعلی اسمعیل، کربلایی محمدعلی و محمدعلی دریافت کند، اما اعضای طایفه بهلولی بجای پرداخت مالیات، مشارالیه را مورد ضرب و شتم قرار داده و زین اسب او را شکستند. اداره مالیه بیرجند برای جلوگیری از تأخیر دریافت مالیات دو نفر سوار قشونی به سرپیشه فرستاد و پیشنهاد کرد برای جلوگیری از جری شدن خاطیان و ضرب و شتم سردار قشونی که از طرف اداره مالیه مأمور جمع‌آوری مالیات شده، بدون عذر و بهانه‌ای رئیس خاطیان به مرکز اعزام و تنبیه گردد ([Sākmaq, 9478: 1](#)). به دلیل همین رفتارها بود که اداره مالیه قاینات نیز مایل بود مالیات طوایف را به کدخدایان مقاطعه دهد ([Sākmaq, 4249:](#) 2). تا به جای تعداد زیاد مودیان مالیاتی با یک نفر سروکار داشته باشد.

نحوه گردآوری مالیات از ایلات و عشایر متفاوت از ساختار اداری رایج بود. ساخت قدرت در میان عشایر چنین ایجاد می‌کرد که تنها بزرگان و روسای ایلات و طوایف پاسخگوی مأموران حکومتی از جمله مأموران مالیه باشند. این شیوه از بسیاری جهات به نفع رعایا بود و آنان را از ظلم مأموران مصون نگه می‌داشت. بر اساس نامه‌ها و مکاتبات موجود در منطقه قاینات، روسا و کدخدایان طوایف مسئولیت جمع‌آوری مالیات را بر عهده داشتند و از هر طایفه تنها روسا موظف بودند به مأموران پاسخ دهند و این به‌گونه‌ای اقطاع روسای ایلات و طوایف شمرده می‌شد. شوکت‌الملک دوم در جواب به نامه پیشکار مالیه قاینات و سیستان (۱۲۹۶ش)، درباره

مالیات بهلولی‌ها نوشته است: مالیات بهلولی‌ها را اداره مالیه به کدخدای طایفه کما فی‌السابق مقاطعه داده‌اند (Sākmāq, 4249: 2).

یکی دیگر از علل واگذاری جمع‌آوری مالیات به روسای ایلات به‌عنوان اقطاع، پراکندگی جغرافیایی آنان بود. با توجه به گستره جغرافیایی قاینات، سرکشی به همه طوایف، چندان ساده نبود. برخی طوایف کوچک خیلی زود مالیات‌ها را جمع‌آوری می‌کردند، اما طوایف بزرگ و پراکنده نظیر بهلولی-ها در این زمینه مشکلاتی داشتند. در پاسخ به نامه حاکم قاینات درباره جمع‌آوری مالیات آمده است که طی دو سه ماه نمی‌توان مالیات طوایفی که از نهبندان تا جام و باخزر پراکنده‌اند را جمع‌آوری کرد (Sākmāq, 4212: 2). به‌ویژه هماهنگی با حکام مناطق صاحب مرتع از دیگر مشکلات فرا روی روسای ایلات بود. از آنجاکه در قاینات تنها طایفه بزرگ بهلولی از چنین ویژگی برخوردار بود که از نهبندان تا خواف پراکنده بودند، نامه‌نگاری‌های شوکت‌الملک دوم با کدخدایان بهلولی و حاکم خواف ضروری بود. وقتی کدخدایان بهلولی قصد جمع‌آوری مالیات عشایر تابع خود را داشتند، حاکم قاینات به حاکم باخزر که به‌جای قاینات تابع مشهد بود، مکاتبه کرد. او در ۱۸ شوال ۱۳۳۲ ق طی نامه‌ای خطاب به شجاع‌الملک، حکمران باخزر، اعلام کرد کدخدا محمدبیک، کدخدا بهرام و کربلایی الهیار بیک کدخدایان طوایف بهلولی برای وصول مالیات طوایف مذکور که در خواف و باخزر هستند، عازم آن منطقه می‌شوند و خواسته‌شده با آنان همکاری کند (Sākmāq, 1: 75339). علاوه بر این، کدخدایان، رئیس‌القبایل کدخدا محمدبیک نیز با هدف وصول مالیات طایفه بهلولی قصد سفر به باخزر داشت. شوکت‌الملک دوم در نامه‌ای خطاب به شجاع‌الملک تقاضا کرد با او همراهی کند تا مالیات به‌خوبی وصول شود (Sākmāq, 4145: 1).

پراکندگی مراتع طوایف در نقاط مختلف از جهتی دیگر نوعی نقصان را در مسئولیت روسای طوایف هنگام جمع‌آوری مالیات پدید می‌آورد، زیرا هر یک از حکام مناطق، حق-المرتعی هم برای خود می‌گرفتند. به‌طور مثال، بر اساس گزارش دفتر مالیه درمیان آن دفتر بابت مالیات ۱۳۰۳ ش و ۱۳۰۴ ش بیشتر از مبلغ ۹۹۴۴ ریال و ۶۰ دینار دریافت نکرد و بقیه مالیات آن‌ها به میزان ۶۸۳۰ ریال و ۵۰ دینار توسط ادارات ذیل از خانوارهایی که برای تعریف به آن محدود شده رفته بودند، دریافت شده بود. مالیه گناباد: ۲۷۱۰ ریال، مالیه باخزر: ۳۶۳۰ ریال، مالیه خواف: ۴۹۰/۵۰ ریال، جمع: ۶۸۳۰/۵۰ ریال (Sākmāq, 9944: 6).

مالیات مرتع و چراگاه با مالیات گله و رمه (مراعی و مواشی) متفاوت بود. این مالیات پیش از انقلاب مشروطه در ایران نبود و از آن رو پدید آمد که حکومت، زمین‌های رهاشده یا چراگاه‌های آزاد را همچون دارایی همگانی از آن خود ساخت و همه زمین‌های بدون صاحب و مالک را مشمول مالیات، دارایی همگانی و خالصه خواند. حکومت از بهره‌بردار چراگاه-های خالصه، مالیات می‌گرفت و این کار به کشمکش‌هایی میان حکومت و صاحبان روستاهای نزدیک انجامید (Floor, 2016: 464) و مشکلاتی نیز در هنگام جمع‌آوری مالیات پدید آورد.

نتیجه‌گیری

قاینات به دلیل موقعیت جغرافیایی، زمینه مناسبی برای تداوم زندگی دامپروری داشت، اما از آنجا که چندان مراتع وسیعی نداشت، طوایف بسیار بزرگ و ایلات پرجمعیت نمی‌توانستند در آن زندگی کنند و بیشتر طوایف کم جمعیتی داشت. طوایف و عشایر این منطقه نیز همچون دیگر ساکنین منطقه، مشمول پرداخت مالیات بودند. البته برخی از مالیات‌ها از گوسفندان و احشام گرفته می‌شد که در قاینات به آن چوپان‌بیکگی و سرگله می‌گفتند. به دلیل تعداد زیاد گوسفندان و شتران، میزان مالیات طوایف در منطقه قاینات

مقاطعه دادن مالیات طوایف به کدخدایان بود. این شیوه تنها برای طایفه بزرگ بهلولی گزارش شده است. طوایف و عشایر قاینات مشکلات متعددی در پرداخت مالیات داشتند، زیرا از یک سو خطرات زیادی نظیر خشکسالی احشام آنان را از بین می‌برد و از سوی دیگر، همواره در معرض تهاجم بلوچ‌ها و افغان‌ها بودند. با این وجود، مأموران مالیه همچنان مطالبه مالیات موجود و غیرموجود می‌کردند و سرشماری مجدد نیز هزینه مضاعفی بر مودیان مالیاتی تحمیل می‌کرد. با اینکه بیشتر طوایف قاینات کم‌جمعیت بودند و مالیات کمی می‌پرداختند، اما در مجموع با ۱۴۵۰ تومان بیشتر از اصناف بیرجند مالیات می‌پرداختند. جمع‌آوری مالیات در قاینات مشکلات متعددی به همراه داشت، زیرا بسیاری از مودیان توان پرداخت آن را نداشتند و حکومت محلی بیشتر مواقع مدافع آنان در مقابل قوانین سخت اداره مالیه بود.

References

- Aramjoo, Ali. (2010). *Qainat during the Qajar Era*. Master's Thesis in the field of History and Civilization of Islamic Nations. Supervised by Mohammad Ali Kazem Beigi. University of Tehran.
- Alizadeh Birjandi, Zahra. (2010). *A Historical Study of the Bahlouli Tribe and Their Political Interactions during the Pahlavi Era*. Birjand: Razaghi.
- Akhudi's personal archive.
- Confidential Reports of the British Consulate in Sistan and Qainat from the Years 1915 to 1916 and 1921 to 1923*. (2016). Translated by Mahmoud Rafiei. Tehran: Hirmand.
- E'tesam al-Molk, Mirza Khanlar Khan. (1972). *The Travelogue of Mirza Khanlar Khan E'tesam al-Molk*. Edited by Manouchehr Mahmoudi, Tehran.
- Floor, Willem. (2016). *The Financial History of Iran during the Safavid and*

درخور توجه بود. برخی از طوایف نظیر بنی‌اسدی از پرداخت مالیات معاف بودند، اما بقیه طوایف و حتی روستایی‌ها مالیات سرگله و خانواری می‌پرداختند. مالیات سرگله بر اساس شمارش احشام وصول می‌شد، اما برخی سال‌ها از روی تفاوت عمل گرفته می‌شد که این شیوه بعد از انقلاب مشروطه متوقف شد. حکام قاینات عموماً از حیوانات زنده مالیات می‌گرفتند، اما در برخی مناطق نظیر تون و طبس از احشام غیرزنده بر اساس شمارش سال‌های قبل مالیات گرفته می‌شد که به آن استخوان‌پولی گفته می‌شد. مأموران مالیه قاینات متمایل به استفاده از این شیوه بودند، اما حکام قاینات عموماً از شیوه زنده‌شماری استفاده می‌کردند و در همین راستا سیاست جلوگیری از خروج گوسفند از منطقه و افزایش آن را اتخاذ می‌کردند. مالیات سرگله با اسکان عشایر در دوره رضاشاه متوقف شد، اما در برخی نقاط نظیر درمیان مورد سوءاستفاده مأموران مالیه قرار گرفت و به‌جای مالیات رشوه‌های کلانی از کدخدایان بهلولی مطالبه شد.

خانواری یکی دیگر از مالیات‌ها بود که در قاینات از افراد طوایف و حتی غیرطوایف و اسکان‌یافته گرفته می‌شد. این مالیات در ابتدای دوره قاجار در قاینات معمول نبود و طوایف به‌جای آن خدمات نظامی ارائه می‌دادند، اما پس از انقلاب مشروطه مرسوم شد، زیرا با تشکیل قشون، نظمیه و امنیه دیگر احتیاجی به خدمات نظامی طوایف نبود. از سوی دیگر، اداره مالیه این مالیات را جایگزین کسری سهم دیگر مودیانی کرد که از محل سکونت خود متواری شده بودند و مالیات آنان بلاوصول مانده بود. حکومت محلی قاینات برخلاف اداره مالیه مخالف با دریافت این مالیات بود. در برخی نقاط قاینات نظیر هردنگ و نهبندان مالیات خانواری را دسته‌بیلی می‌گفتند که مشخص نبود علت این نام‌گذاری چیست. مالیات طوایف بیشتر توسط مأموران مالیه با همراهی مأموران نظامی جمع‌آوری می‌شد، اما برخی طوایف با آنان همراهی نمی‌کردند. به همین جهت راه آسان‌تر به

- 53975, 70691, 70844, 72010, 73455, 73819, 73819, 73817, 73825, 75584, 75339.
- Sykes, Sir Percy. (1956). *History of Iran*. Translated by Seyed Mohammad Taqi Fakhr Da'i Gilani. Tehran: Scientific Press, Volume Two.
- Soroush, Mohammad Reza and Zafarānlou, Roghieh. (2002). "Introduction of Newly Discovered Documents on the Durrani Rule over Qainat". *Document Office*, edited by Zahra Talaei, Mashhad: Organization of Libraries, Museums, and Documentation Center of Astan Quds Razavi, 295-296.
- Shātri, Mofid and Rajabi, Najib-Allah. (2011). *Understanding the Nomads of South Khorasan and Collecting Their Indigenous Knowledge*. Research project for the General Directorate of Nomadic Affairs of South Khorasan.
- Shātri, Mofid, Rafiei, Mahdi, and Nejat, Behnaz. (2015). *Darmian-nama with References to Fourg*. Birjand: Chahar Derakht.
- Shapourian, Enayat-Allah. (1971). *Twenty-Five Centuries of Taxation*. Tehran: Ministry of Finance.
- Staff of the British War Office stationed in India. (2001). *Geographical Dictionary of Iran: Khorasan*. Translated by Kazem Khademian. Mashhad: Islamic Research Foundation.
- Talaei, Zahra. (2001). *Selected Documents (A Look at the History of Khorasan from the Safavid to the Qajar Era)*. Mashhad: Organization of Libraries, Museums, and Documentation Center of Astan Quds Razavi.
- Qajar Eras*. Translated by Abolghasem Seri. Tehran: Toos.
- Fazel Qa'eni Najafi, Ali. (2002 AD/1423 AH). *Commemoration of Ayatollah al-Uzma Sheikh Mohammad Fazel Qa'eni*. No place of publication: Al-Fazel.
- Issawi, Charles. (1983). *The Economic History of Iran*. Translated by Yaqub Ajand. Tehran: Nashr Gostar.
- Khezāei, Tayebeh. (2019). "A Study of Vocabulary and Terms Related to Animal Husbandry in the Nomadic Region of Gazokht". *Seventh Conference on Research in Management and Humanities in Iran*. University of Tehran.
- Naseh, Zabih-Allah. (2015). *Government Memoirs: The Local History of Birjand at the Beginning of the Contemporary Century Based on the Narratives of Zabih-Allah Naseh*, edited by Mohammad Amin Naseh, Tehran: Institute for Iranian Contemporary Historical Studies.
- Najafzadeh, Ali. (2011). "The Role and Status of Tribes in the Military Structure of Qainat during the Qajar Era," *Cultural and Social Studies of Khorasan Quarterly*, Issue 1, 140-166. <https://www.farhangekhorasan.ir/>
- Najafzadeh, Ali. (2009). *Documents of Tribes and Clans of Qainat and Sistan during the Qajar Era*. Mashhad: Organization of Libraries, Museums, and Documentation Center of Astan Quds Razavi.
- National Library and Archives of Iran (Sākma). Document No. 9-027842-240, 024132-240.
- Organizatinn of Libraries, Museums, and Documentation Center of Astan Quds Razavi (Sākmāq): Documents 2557, 3756, 3758, 3759, 4145, 4151, 4212, 4212, 4230, 4233, 4248, 4249, 4255, 4454, 4455, 8596, 9478, 9944, 31488,